

Олександр Катренко.

Біля золота.

I.

— Ніде так виразно не визначаєть ся те величезне і чудовне ваганє гроший на псіхіку, а з нею в купі і на всю істоту людську, як по тих на прозвище кредитових інституціях, то-б то по банках ріжнотипових та ріжноманітних, та хоч би ось й у нас у казначействі!

Так казав один із купки деяких 5—6 панків, які сиділи щасливого зимового вечера в теплій кімнаті за круглим столом із чаєм, чергою гостюючи ся у спільного їх приятеля.

— Адже всі-ж із вас знають, бо всі-ж тут люди свої, що шій уряд касієра казначейства не є якимсь могутним. Не міністер же я справді який, або що, куди там! Зовсім же я собі невеличкий урядовець у порівнянню, зовсім же людинка з мене маленька, але я, бачите, касієр по видаваню людям гроший і те робить мене ось якою, аж не такою на очи всіх великою людиною.

Та що там й казати! Я сам себе не пізнаю в тієї миті, коли я сяду там на той свій ослінець, от там біля того свого маленького віконця-дїрки, що воно у тій дротяній стінці-сітці. Еге, я тоді гіпнотизую ся цілий тими загальними відносинами до мене тієї ріжномастної суспільности, яка перебуває біля мене, біля того мого віконця через увесь час тієї дневної моєї там праці від 10-ої до 3-ої години що дня.

О Боже! Які-ж то ті відносини до мене тих усіх людей, що примушені стосувати ся до мене! Як би хто цікавий, а до того

ще й невідданий під те почуття, яке невинно панує в тій кімнаті, навіть, як далі побачите, тільки в тій пів-кімнаті, що належить до сфери моєї діяльності, примостив ся-б собі тихенько де-небудь у куточку там, та пильненько і постежив би за тим усім, що то воно дієть ся з людьми там, за кожним із них нарівно, то щоб він тільки й побачив би!

Стільки очий і сірих, і блакитних, і чорних, і карих, і прямих, і косих, і ласкавих і сердитих передивлять ся на мене впродовж тих небогацьких годин, та як передивлять ся!? Сказав би я, як кітка на сало, але ні, таке норівнанє буде за мале, щоб висловити ся як слід хоч трохи.

На мене ті всі там дивлять ся поглядом релігійности, та ще й не звичайної християнської релігійности, а поглядом якогось фанатика ідолопоклонника. І нехай там хто як і що не каже, а гроші за паші часи все-ж таки певний, гидкий культ, *ria desideria* задля всіх людей в загалі без винемок. Відсіля виходить боротьба житєва, але що найбільше боротьба не за існуванє тільки просте, а за що найкращий добробит, за що найсолодше жите на сьвіті. Така боротьба хижо виробляєть ся, топчучи під ноги всі закони і божеські і людські, цілими великими організмами, яким ймене живе держави, фокусом відбиваючи ся на що найменшому атомові тих організмів, на що найнослідущій по становищі своєму житєвому людині на сьвіті.

І от попробували-б ви хто небудь побути в мойому становищі, то ви тоді втямили-б, як то воно мені добре, як то я почувую ся там собі. Я виразно там тоді перечуюю на собі всі ті грошолюбні погляди на мене і, чи втямите ви мене, чи ні, але я скажу вам, що буцім то я аж обмацую їх.

Ось іде старий генерал одержувати свою півторасторублеву пенсію. Коли він ось тільки хвилинку, пів хвилинки тільки тому, проходив по коридорі от тому там нашому довгому, то з його тоді марє там був; в його тоді була сама грізність, невідступність. Він тоді й не дивив ся, здавало ся, навіть ні на кого. Голова тоді в його до гори носом стирчала. Не дивлячи ся на те, що він уже старий, що він і подагрик і ревматик хронічний, але подивили ся-б ви, як він тими своїми ногами хворими гордо ступає, як у його груди старечі випяли ся, як від його всього аж дихало надзвичайною суворістю, міццю кулака, тією войовничою дисципліною, яка через довгий час його уряду вбрала ся на віки не то що в кров,

але і в кістки його. Він генерал і всі негенерали перед ним повинні сгинати ся, випинати ся, бочити ся його уклінно.

І справді, це певно, що й тут гіпноз має міць. Усі стрічні з ним як один, несамохіть, мимоволі чомусь бочили ся від його, покірливо даючи йому дорогу, а інші то ще через віщось йому й уклоняючи ся. Але тільки мить, одна тільки мить, як він переступив порога, як він вступив у кімнату, де моя каса, де я сиджу, от-то й погляньте тепер на цього генерала! Гляньте тільки, як він миттю переіначив ся! Гляньте ви, як уся постать його миттю-ж, та характерно як, перегнула ся аж он як наперед! Гляньте, що він, підходячи до мого віконця, виробив із себе! Тепер із його така фігура, яку тільки й можна побачити у простих, без краю глибоко-релігійних людей, коли ті у церкві підходять от то до святаго причастія. А очи-ж його, очи! А погляд же того генерала на мене, на мій вид, на мої руки, на мій стіл! Боже! Аж масло навіть буцім із того його погляду так і капає, так і капає і на мене всього і на те все.

Тієї миті той грізний генерал увесь підлягає під мене. Він мене тоді без краю поважає, але самим що найгідкійшим, яке може бути у людини, почуєм. Коли я йому протягаю його гроші, то він іще більше згинаєть ся. Він бере їх у мене з рук, як святащі. Вид у його тоді робить ся вже зовсім незвичайний: очи хижо витріщають ся, мускули на щоках спазматизують ся, губи в його скривили ся гидкою усмішкою, силкуючи ся тим виробити мені вдячну „міню“, й вони у його дріжать; руки його, беручи гроші, трясуть ся. Він похапцем хижо хапає ті гроші. Він мені вклоняєть ся. Він усією істотою так уважно до мене нахиляєть ся, що буцім то, та навіть мені тоді і здаєть ся так, я добродійство яке йому роблю: буцім то я йому власно від себе ті 150 рублів даю. Нарешті я нервово, швидко відсемикую свої руки, як би боячи ся, щоб він, той Марс, не кинув ся-б їх із подяки своєї цілувати може навіть, узявши з них ті свої гроші. Він дякує мені словами навіть і ту-ж мить повертаєть ся до мене спиною, і ту-ж мить його вже ані за віщо не пізнати. Миттю-ж з ним чудо коїть ся. Одійшов він від мене, вийшов знов у коридор той з тієї кімнати, і подивіть ся тоді на його знов! Всім собою кождому-ж він так і вимовляє виразно: „Не підходь! Далі від мене геть! Разгrrrrrrрррмлю!“

Ось молоденька вдовиця якогось старого вельможного пана те-ж за пенсією прийшла й я певний, що як би не відділяла тільки

нас та дротяна, д'рава стінка, то та-б пані прилюдно аж, без со-
рому казка, поцілувала-б мене зараз. Подивити ся тільки на неї
тієї миті, то по очах уже одних виразно я бачу, що закохана-ж вона
в мене, закохана без краю. Вираз усього її виду аж несамовито
кричить, що я її єдиний, наймиліший, найлюбійший ідеал. І те її
кохання тієї миті до мене через її пильний погляд на мене теле-
графічно, природничим шляхом, через течію воздуха, пори моєї
шкуру, через мясо моє, далі нерви передаєть ся мені всьому і я
його почувую, воно мене торкає, але чомусь негaтивно. В мені тоді
прокидаєть ся почуте гордощів до тієї пані, почуте людини, яку
боготворять усі і яка пізнає, що її й слід тебе от так, але вона
не повинна нікому нічим відплачувати ся за те, коли-ж на кого
і аверне свою ласкаву увагу, то це вже буде тому велике щастє.
Але з мене добра людина і через те я кидаю тоді на ту паню су-
воро-добродійний погляд, таї годі.

Беручи від мене гроші, вона торкаєть ся своїми маленькими,
пухкенькими і мякенькими, нервово дріжачими рученятами до моїх
рук, і я почувую, що її аж лихо манить; невно, що її нульс тоді
бєть ся дуже часто. Певно, що її кидає то в холод, то їй ро-
бить ся душно. Що вся кров її тіла приливаєть ся до голови її
тоді, про те свідчить вид її, весь червоний, аж нашить, здаєть ся,
від його.

А ось Жид. Ну, про того вже то й казати нічого. Той то
й на мить навіть не встоїть на місці. Він аж танцює. Він увесь так
ходором і ходить передо мною. Він ускочив би в мене, в середину
мене, як би на те його змога була, щоб зо мною в купі йому бути,
от тут перед моїм столом і зо мною щоб в купі копати ся-б йому
от у от тих купках грошви ріжної, в яких невчинно копаю ся я.

А ось син комерції. Ось людина товста, товстопика, а ще
більше товсто-черева. Гляньте бо на його пику! Гляньте, яка
вона в його, і не червона навіть зараз, а аж синя! А дихає як
від важко. Сопить як ковальський подраний міх. То-ж то він не
хвилюєть ся!

І знов таки повинен я сказати, що всі ті перечування тих
усіх неодмінно телеграфічно-гіпнотичними, а може і спіритичними
способами відбивають ся на мені, як на апараті з безпосередною
злукою.

А ось... Та про всіх і не перекажеш! І все гроші, і все от
так із усіма через гроші!

Погляньте ви на тих же саме людей де в иньшому місці, хоч навіть і те-ж урядовому якому, і побачите там, що вони і ті-ж люди, та не ті, що воно і та-ж сама громада з них, але-ж зовсім не так вона там поводить ся.

Підіть по ви ось хоч на пошту, на телеграф, підіть ви й до суду якого будь, а кели хочете, то й до поліції навіть, а то і на залізну дорогу. Й усюди там зовсім, зовсім ви не побачите того так, як у мене, а зовсім там навпаки все буде. Там то суспільність не одержує гроший, а навіть свої віддає, то-б то купує те чи иньше там собі за власні гроші, а через те то люди там і почувать себе инакше. Там кожний хоче бути коли не генералом, то неодмінно хоч нехай і маленьким, а паном. Там кожний дає гроші, а за те бажає собі поваги. Там громада почувает себе необмеженою господаркою, а працівників тамошніх, як і слід, своїми слугами, людьми, які існують задля праці на кожного з громадян і які, за жите своє, за свій шматок хліба, повинні платити вдякою кождому з громадян.

І там, не кажу вже про иньших, Жидюга який небудь, бурлака брудний і бідолашний і такі иньші непотрібно через дурницю збучують такий івалт, репет, що з ними іноді не знають там, що й робити.

— Ця інституція існує задля суспільности, а не суспільність задля інституції! Ви для нас, а не ми задля вас! Ото-ж хоч кров із носа у вас, а робіть задля нас! Робіть, тай не шумаркайте! Мовчати! А то я його Превосходительству, та я його Високопревосходительству, та я його Сіятельству, та я... на вас! — От так кричить перідко навіть який небудь шинкар там.

— Ось я тільки панови свому (чи пані там) пожалкуюсь, то будете ви мене знати, утруть вам носа! — кричить де небудь який небудь лакива.

І ті всі мовчать там тим усім: і Жидови, і бурлаці, і лакиви. Навіть, коли хочете, згинають ся перед ними. Невинуватими будучи вибачення навіть й у от таких перепрошують, бо добре знають, що й справді халепи не оббере ся за одно вже те, що попустили так чи инак народити ся буцім, бач, тому, чи иньшому невадоволенню хоч кого небудь, хоч навіть якого небудь того Жида, шинкаря або лакиви, бо-ж і вони-ж клієнти рівні, як і всі, бо-ж і вони дають гроші тим людям за їх працю. За-для них же,

як і задля всіх і існують ті інституції справді, а не навпаки ті Жили, шинкарі, бурлаки і лакизи задля тих інституцій.

Та що там далеко ходити! Рядком ось, де-кілька кроків тільки від мене, друге таке-ж віконце існує, як і моє. І по той бік того віконця, за такою-ж саме дротяною сіткою теж сидить касієр такий же саме, як і я, тільки... тільки той касієр не видає, бач, людям гроші тут, а навпаки, відбирає ті гроші від них, і послухайте тільки, як та сама суспільність, відійшовши від мого віконця і підійшовши до того віконця, там собі поводить ся! Подивіть ся тільки та послухайте, що там робить ся що дня! Там гвалт, там безперечне незадоволення, там нарікання різні на того нещасного мого колегу. Там до його обертають ся нерідко й обраливо. Ні, ні, я не бажав би бути на його там тому місці!

— Пане касієр! Черги не держете! Адже-ж я раніше прийшов! Чому ви не дивите ся так, як слід вам дивити ся?!

— Повилавило!... — розстинаєть ся в товпища некультурний голос якого небудь хамла.

— Слухайте, пане касієр, прийміть від мене, а цей і підожде. Відпустіть мене миттю, а не то доведеть ся мені таки обернути ся в такую проханкою до Степана Івановича (це наш принципал, наш губерньський казначей), то він вам прикаже власно об тому! — покладним голосом, поважно каже який небудь пан вельможний, і не послухай ся тільки мій колега його, то певно і неприємність одержить від начальника свого за те.

— Ху! Який „мужик“! Фу, який неввічливий субект! Так і видко, що він невихований як слід. На мене, на жінку ніякої уваги не звертає! Чи тут же йому місце бути?! Ні, це в часопи-сях неодмінно треба описати його! — без сорому леть ся яка небудь пані, що звикла до укліпности тих панів-дригунів та джигунів, які тільки й виробляють її громаду.

Та багацько яких от таких подібних прикладів міг би я вам от тут навести, але досить і тих. Що? Контраст? Хиба-ж неправда, що цей контраст — річ глибоко психологічна?

— Ну, а не буває, не впадає у вас так, щоб злодійства та шахрайства які коїли ся? Бо де вже гроші, то там певне того тільки й бій ся, — спитав ся хтось у того бесідника в гуртка слухачів.

— Овва! Як же не буває?! Скільки хочете. Ой-йой-йой, яких тільки способів, підходів не вигадуеть ся людськими мізками за

ради грошви! Так от, як приклад, і недавно ще во мною трапляло ся дещо таке, про яке ви питаєте. Один Жид, то аж де-кілька разів, скажемо хоч і не на багацько, а підводив таки мене під ма-настир, як то кажуть. Ой, тай штукар же з того Жида, не скажу вже як його звуть, чи Янкель, чи може Мошко, виявив ся! Покладаю так, що з його був професіональний злодій. Гроші, бач, розмінювати все він приходив до мене. По 100, по 500 рублів папорових грошей він приносив мені, а я йому замість них золотих давав. Й от даєш наче йому й так, але він тільки на бік хильнувся, перекинув їх туди-сюди, швиденько перелічив буцім і в його вже вони не всі. Повертає він мені їх, перелічу й я і справді немов я помилив ся. Нічого робити, додаю йому недостачу, а опісля неодмінно таке-ж саме число рублів і доводило ся з своєї кишені до казенної каси вкладати. Нарешті-ж той Жид таки в мене впіймався, але втік. Тепер же я у таких випадках поводжу ся так: Передаю я кому хоч що небудь, то назад я вже не беру і коли ти хоч на один, хоч на нів кроку віддалив ся від мого віконця і тоді вже скажеш, що я тобі не додав чого небудь, то вже годі, я вже не звертаю на те ані якої уваги. Та инакше й не можна. Коли якось, і недавно навіть, знов таки Жид одержав гроші у мене і пішов собі, а другого дня приходять до мене, повертаєть ся і... щоб ви думали? Повертає мені 25 рублів!

— Ви, — каже він мені, — передали вчора 25 рублів, так ось, спасибі вам, візьміть собі їх, а то я цілу ніч не спав через них.

— Як то так? чому? — спитав ся я здивований.

— А так! Як почала мене мучити совість, то аж до самого сьвіту все вона мучила і спати мені не дала. І я не спав і Ривці своїй перешкаджав і ми балакали все з нею через усю цілу ніч, і дїтий будили тим, і дїтки наші не спали. І Ривка мені каже: „Ув, ти такий цесний цоловік, ой, вай, який цесний! Неси-ж ти ті гроші тому папови!“ І я послухав ся її, та оце й приніс; вольміть їх.

І що-ж? Я повірив йому, взяв їх від його, ще й подякував йому за його чесність ось як. А що з того народило ся? А ось що: перегадом той же саме Жид знов одержував у мене гроші і чималенькі: памятаю, що тисячу рублів ще й з якимсь гаком. Також саме приходять він другого дня.

— А що я вам скажу, пане добродію?

— А що?

— А ви-ж мені не додали вчора 100 рублів. Приходжу я до дому, перелічив гроші, а їх і немає аж 100 рублів! Ай вай! І я плакав, і Ривка плакала, і діточки мої всі плакали.

— Як то?! Я всі вам давав!

— Ца, ца, ца-ца-ца-ца! Ач! Не вірите ви мені?! Ач яка правда на сьвіті! Адже-ж як ви мені, памятаєте, передали 25 рублів і я вам приніс їх і повернув, то ви мені повірили і взяли їх, а тепер уже мені то й не вірите і не хочете моїх мені віддати?!

І що-ж! Мені соромно стало. Я йому па те ані слова. Я йому ввав і віддав 100 рублів. Еге, віддав, хоч я і тоді був певен, і тепер певен, що той Жид шахрай, що він зробив добрий гешефт, що він артистично заграв па моїй совісти.

Тепер же, зараз, то в мене задля всіх таких випадків одна відповідь:

— Ні, касиєр губерньського казначейства ані передати, ані не додати нікому ніколи пійким робом не може! Ото-ж ідїть собі і не турбуйте мене, спасибі вам! Тай край!

— Еге-ге, це вже так! Це вже ваша справді аж гола правда, що де гроші тільки, то там уже й лихо буває. Біля гроший, то навіть і у гарних людей буває, що всі лихі інстинкти відживають, прокидають ся, а що-ж то з лихими людьми біля них? Гроші то всіх лихих людей магнітною міццю притягають до себе. А де лихі люди, то там неодмінно народжають ся звичайно й лихі події. Еге, сидячи біля гроший, то так і треба не вгаючи навколо оглядати ся. Сидячи біля гроший, кожної людини треба оберегати ся, бояти ся. При такому становищі, то з кожною людиною треба поводити ся способом поради того нашого народнього прислів'я, яке каже про того зьвіря-копая „Кобилячу голову у степу знайдеш, то й тоді її загнуждай“!

Еге, так! Довело ся й мені скоштувати, та ще й гірко скоштувати на собі власне лихої долї людини, що настановлена стерегти те золото. Мені трапив ся такий випадок, панове, про який я і вмирати буду, і тоді не забуду! По всяк час, ось хоч би й зараз, як згадаю я тільки про те минуле, то мені аж ось як ніяково стане. Ой, Боже-ж ти мій, Боже! Скільки-ж то, скільки і за недовгий час я пережив, серцем і душею перетерпів я тоді!

От так обізвав ся ще другий пан із того гуртка, сивенький уже.

— А що ж із вами, дозвольте спитати ся, трапило ся таке страшне?

— Еге-ге, ви нас зовсім зацікавили.

— Розкажіть, розкажіть, будьте ласкаві, ви нам усе до діла, а ми ось як раді вас послухати! — присікали ся до того й усі присутні.

— Та що-ж? То й добре. Хоч я, мовляв, і некрасномовний собі оповідач, але коли вже почав, коли заікнув ся, та ще і громада до того велить і приказує, то вже хоч і не хотіло ся-б розятрювати стару рану, але мушу покоряти ся. Слухайте-ж!

— Просимо!

II.

Зараз то з мене людина сливе самостійна. Зараз то я сливе господар що найпершої торгівлі, золотих, срібних і діяментових річий у нашому місті. Мій патрон, маючи у себе головний маґазин у столиці, там по всяк час і живе собі, сюди-ж то він зовсім ніколи й очий своїх яєних не показує павіть. Я йому посилаю гроші, він мені присилає краму. Я йому відписую ся, а він провіряє мене по паперах, тай годі. Та через те тільки й знає, що тут у мене робить ся з його добром: чи гаразд, чи ні. Ото-ж я не прибілшив, бачите, коли сказав про себе, що з мене сливе зовсім самостійна людина.

Справедливо, що зрівняти ся мені з моїм попередником по розмові що до громадського значення його і мене зовсім не можна. Він урядовець, працьовник міністерства фінансів, а з мене зараз що? Простий купецький наймит, людина приватпа. Безпомилково можна сказати, що між ним і мною різниця така, як між фунтом й аршином воно буває. Але про те є між нами і спільність, та ще й велика. І він і я пристановлені біля срібла, біля золота, а я то ще і біля діяментів. Через те то можливо зовсім, що й злого від людей біля нас обох буває однаково.

Літ з десяток чи й більше тому я був ще з що найменших прикащиків тієї-ж самої торгівлі, що й зараз вона на моїх руках. Сказати, то й щоб таке могло тоді зо мною скоїти ся? Але, бач, скоїло ся, та ще скоїло ся таке, що й нехай йому в друге! Сама смерть була заглянула мені в очи, тай не на мить тільки, ні, вона довго туди дивила ся...

Одного, сказав би я, весняного ранку — бо-ж і справді на дворі було гарно : соняшно, любо і весело, так саме, як воно буває щонайбільше в щонайгарнійші весняні дні квітня — до нашої кам'яниці увійшла одягнена по останній моді пані. З одного погляду на неї, на вид її, на її постать і на всю її поважність, то й підсліпуватий сказав би, що з неї є людина неодмінно з того кола, в якому люди і не знають лічби власним грошам, що вона з тих людей, яких доля примусила купати ся в тих своїх грошах однаковісінько, як й убогих от то в своїому сьміті, в бруді. Такі контрасти, бач, як спека й мороз, як сьвіт і тьма і такі иньші у всьому в природі нашій неодмінні. Еге, однаково так саме, як убожество кладе нестирасму одзнаку, печать на підлеглих собі людей, так і дукачі мають на собі теж відзнаку від того свого сьмітя і виразно визначають ся задля кожного ока звиклого розрізняти людей по їхніх житевих клясах. Я біля золота і срібла дуже надивив ся на людей в заможного кола, дуже звик із першого-ж погляду на кожду людину бачити, з якої вона суспільности, і от тоді, коли-б мене хто був запитав про ту паню, то я повторити навіть міг би, що вона велика дукачка. Я рішуче сказав би, що вона повинна була бути або жінкою якого будь дідича над невліченим числом десятин землі, або жінкою якого будь фабриканта, чи може залізничого інжинера, а то й модного лікаря великого міста, або що.

Не диво-ж, що ми всі зустріли ту паню що найуважнійше, що найуклінійше, бо того вже купецька неодмінна потреба вимагає. Ми всі низенько їй кланяли ся й ось як біля неї заметушили ся.

Вона приказала подати собі все, що в нас було в склепу найкращого, найдорожшого. А було й є у нас красного дуже багато і задоволити її ми мали повну змогу.

Перед нею покладено було безліч ріжних річий з діянтами, з ізумрудами і з иньшими коштовними камями.

Вона довго все те перебирала, не поспішаючи ся переглядала і виразно було задля нас, що вона на ті всі річи дивила ся оком знаючої людини. Таким оком, якому далеко не вперве вже бачити такого добра і яке привичаєне вже дуже до погляду на його. Це ще більше піднесло її в наших очах. Нарешті вона й справді повідбирала і повідкидала на бік що найкращі річи з того всього нашого краму. Ще й тепер я пригадую, що вона взяла тоді діядешу в ясних діяментів що найчистійшої води, перемішаних із ізум-

рудами. Та діядема коштувала більше пяти тисяч рублів. Забрала ще й серги коштом у 500 рублів, запиналку за 1000 рублів і ще де чого такого чи мало. Конець кіпцем купила та дукатна паці тоді в нас нашого краму щось на двацять тисяч рублів ще і з чималеньким якимсь гаком.

— Гроший у мене з собою стільки, щоб заплатити вам, як є до копійки, я не маю. Не взяла, бач, їх стільки, бо не поклала, що у вас є такі гарні річи, якими я, коли побачила їх, цілком спокусила ся. Ось у мене є зараз 5000 рублів. Візьміть їх, а за рештою ласкаво попрошу з вас кого будь поїхати в купі зо мною до мене до дому і я там негайно віддам усе, — сказала та паці пам, виймаючи з свого редікюлю товстий жмуток сторубльових паперів і викладаючи їх перед наші очи.

— Добре! Це цілковито можливо. Ось він з вами й поїде,— сказав їй мій передмісник, перелічивши ті 5000 рублів і показуючи на мене.

— Пане Миколаю! — обернув ся він і до мене, — будьте ласкаві, потрудіть ся ось із ними й одержите від них 15000 рублів ще й... та ось по розлічці.

— Напишіть згідно з оціми річами розлічку і передайте пану Миколави! — приказав він і нашому канторщикови.

Коли та розлічка канторщиком була налагоджена, то тоді тій паці вільно до рук були віддані всі ті дорогоцінні річи і вона їх усї гарненько, обережненько поклала в свій той чималий редікюль, замість тих 5000 рублів, які вона відтіля от-то була витягла. Увесь час ту паню біля нашого склену дожидав ся фурман на конях рисаках, що були впряжені у фایтон на резинових шинах. Я сїв із нею на того файтона і ми поїхали. Рисаки, ритмічно вигрюкуючи підковами по камяній мостовій, швидко, вітром понесли нас мов би до дому тієї дукачки, чи може і вельможної ще паці, з якою мені впало, бач, сидіти от так от-то рядком.

III.

Через яких чи 10, чи не більше як 15 хвилин ми спинили ся перед і справді великим будинком з розкішним до його антре. Двері широко розмахнув перед нами хоч і пристаркуватий, але бравий, бадьористий відставний москаль. Ціла грудь у його була обіпята медалями.

Увійшовши в той палац, ми підняли ся високо по чавунній драбині, гарній, штучній, широкій, укритій по східцях килимками й обставленій по боках квітковими рослинами такими, що ледви не в перерізах вони. Роздягши ся у великій передній кімнаті, ми вступили в дуже велику салю, обставлену навколо густенько стульпами, тай годі. В тій залі було чимало дверей в різні боки, але вони всі, окрім тієї, в яку ми ввійшли, були щільно причинені.

— Посидьте тут, прошу вас, а я зараз !... — сказала пані, та з тим і пішла собі в одні з тих зачинених дверей.

Сів я. Сиджу. Дожидаю ся. Але минуло чималенько часу, хвилини десятків де кілька просидів я тоді собі самотно. Коли ось в тих же саме дверей, в які от то пірнула тоді й та пані, виходить до мене якийсь панок уже, і пильно дивлячи ся на мене, навіть очий своїх не спускаючи з мене, з ухильною усмішкою та ласкаво промовив до мене :

— От і добре, от і добре ! Милости-ж просимо до нас, дуже раді вам, ходітьте зо мною.

Я, покладаючи, що це він мене хоче провести до тієї пані, ухильно вклонив ся йому за привітність його, подякував навіть йому за те, тай пішов за ним. Він перед веде, я слідкую. Вийшли ми з тієї залі у якийсь корідор темний та довгий, довгий ! По оббїк, і туди і сюди того корідора двері усюди, як у гостювальні. Ті двері всі були попричинювані. Пройшли ми увесь той корідор аж до кінця його, навіть вийшли з його, спустили ся на низ, тай опинили ся тоді у дворі невеличкому, але чистенькому. Перейшли ми і двір той, тай вступили у двері ще до нового будинку. Ми підняли ся й там до другого поверху, тай опинили ся тоді вже у якийсь чималенькій кімнаті. В тій кімнаті був стіл, ослінець біля його і, як опісля я довідав ся, то те і друге були міцно прибиті чомусь до долівки. Залізне ліжко було там задля одного з усім убранством й теж приковане до долівки, тай усе.

— Побудьте тут. Сідайте, будьте ласкаві ! Коли-ж вам чого буде треба, то ось біля дверей є клямочка електричного дзвінка, то подзвоните тоді — сказав той панок мені, стоячи власне на порозі дверей і виразно маючи намір покинути мене.

— Та що-ж це таке ? ! На що мені тут бути ? ! Я нічого не тямлю !... — почав був я, бо мені тоді вже здало ся те зовсім незвичайним, страшним навіть. Я перелякав ся. Але той панок не

став чомусь і слухати мене, хоч про те він і промовив, перебиваючи мене, загадково до мене :

— Так, так! добре, добре! знаю, знаю!

І по тих словах своїх миттю він вийшов із тієї кімнати, таї як слід замкнув мене там. Я виразно чув, як давінко даеленькнув дверйовий нутрянйй замок. Я чув, як от той панок витяг ключа от там за дверима, з того боку їх. Те даеленькане, той металічний шелест від ключа аж різанули мене як ножем по душі і по серцю. Я інстинктовпо кинув ся до дверйй, наліг на них що силц, але тільки впевнив ся, що вони міцні і добре замкнуті.

— Що-ж це таке?! Куди-ж я попав ся і що зо мною робить ся?!

Аж спантеличив ся я. Про теж я оглядів ся. І сама горниця і все в ній було дуже охайне. Хотя не хотя сів я там. Сиджу. Зажурив ся. Підождавши-ж трохи, таї не трохи навіть, а так як знів години часу, поки аж ось як у мене там у середині замулило, я встав і придавив ту електричну клямку. Не швидко, але вчули ся за дверима ступні. Ще трохи, і двері обережно відчинили ся. Я вбачив у них того-ж самого панка, що от то і привів мене сюди.

— А що панови треба? — запитав ся він у мене ласкаво.

— Як то, що треба?! — аж вирячив ся я на його.

— Чи довго ви мене тут держати-мете не знать як і не знать чоґо?! Мені ніколи. Ви скажіть тій пані, щоб швидше гроші віддавала! Що-ж це таке?! Привезли, посадовили, ще й замикаєте! Це не знать що таке! Це насъшішка якась, чи що?!

А він мені:

— Угу! Угу-гу! Так, так! А ви не хвилюйте ся, не хвилюйте ся, прошу вас. Заспокійте ся, а то задля вас так шкодливо.

— Та як же не хвилювати ся мені? Ціла година, ще й більше. як я тут, то вже час був би і відпустити мене!

— Угу! Угу! Так, так! Ох-хох-хо-хо-хох!... Підождіть! Відпустимо, відпустимо. Поки-ж що, то ви може-б лягли та відпочили собі?

Як почув я от таке від його, то тоді вже певно втямив, ще це справедливе якесь глауування наді мною. Тут уже я розсердив ся. Тоді вже я й справді спалахнув, таї почав сливе вже і кричати на того панка.

— Та що це ви?! Що я до вас сюди спати чи що прийшов? Щоб зараз мені, щоб цю мить мені гроші були, а не то я... По-

дайте мені зараз ту паню! Де вона? Зараз ведіть мене до неї! Такого во мною досі ще й не трапляло ся, як оце тут! Де та пані, що мене сюди привезла?! Де вона?!

І по цім я подав ся був до тих дверей, біля яких стояв той панок. Я хотів, бач, вийти з тієї горниці, але панок той, постерігши той мій намір, миттю, як пальцем кивнути миттю, пірнув за ті двері, грюкнувши ними перед самим моім носом оцім кирпатим, тай знов замкнув мене. Замок тільки „цок-цок“ і я знов як у тюрмі. Я оскаженів. Я почав що сили обома своїми руками, кулаками грюкотіти у ті двері. Я аж кісточки собі на руках позбирав. Я почав кричати, гвалтувати, репетувати. Я нарешті покликав навіть ноги свої до праці і ними почав торохкотіти у ті міцні, дубові двері.

Я тоді тільки сплывив ся, коли почув по той бік дверей тупотняву і вже не однієї, як перше, пари ніг, але декількох. До тупотні тієї додавали ся ще там і голоси декількох людей уже. Й ось двері відчинили ся.

— Ну, й чого ви гармідер такий збаламучуєте?! Покиньте-бо, та заспокойте ся, а то горе вам буде!

— Яке там горе!? Як ви сьмієте мене тут замикати?! Та що це таке!? В тюрму я яку, чи що попав ся?! Ще раз, що це таке?! Хиба в нас край безсудний, гадаєте?! Хиба покладаєте, що я на вас суду і розправи не знайду?! Пустіть-бо! Геть-те!

І я борсонув ся в відчинені двері.

— Беріть його, держіть його! — приказав, аж перелякано закричав той панок, і на мене накинули ся аж чотири міцні москалюги. Миттю вони мене здавили, скрутили, повалили і насіли на мене. Я кричав що сили на пробі. Вони мені всунули щось у рот і я тоді навіть власного свого крику вже не чув, хоч і гарчав несамовито.

Вони натягнули на мене якогось мішка такого, що мені в йому ані руками, ані ногами двигнути не можна було. Ще й того мало. Нарешті ще вони потягли мене на руках, як мертве те тіло, віднесли мене у якусь іще нову задля мене кімнату і там мені лежачому, скрученому і безголовому простригли на голові тімя, тай підложили мою нещасну голову під якийсь чіп, з якого на те жме тімя тоненькими струмочками дзюркотіла студена, як зимова, вода. Брррр! Боже, що то я перечував тоді собі, не кажучи вже про псіхіку, а фізичне навіть. Розказати того я вам не з'умію вже.

Вивовити се слів у мене не постаче. Нехай кождий з вас власно може хоч трохи переконасть ся тодішнім моїм бутем і може хоч трохи втямить, як то було мені тоді от там. Одно тільки скажу вам, що коли мене однесено було знов же таки до тієї кімнати, в якій вони мене тоді винесли, то я вже там нічого не тямив. Я прийшов до себе там, лежачи у ліжку, та ще і скручений тією мішком-сорочкою, як дитина повивачем. Я лежав сам. Біля мене нікого не було.

IV.

В склепі тим часом усі переполохали ся. Куди-ж пак 'Згинув я з якими п'ятнадцять тисячами рублів. Шукали мене по всьому місті. Перегодом уся поліція з ніг збила ся. Полетіли телеграми з моїми прикметами й описали мене у всі боки, до всіх прикордонних пунктів, до всіх портових міст, через які — думка, бач, народила ся у моїх розшукувачів — я повинен був би кудись там тікати.

Минув день, минуло й два, й третього немає, а я все сидів. Нарешті на щастє моє, одному з містових Лекоків упало на думку оголосити ся до всіх містових фурманів із запитом, хто з них і куди возив мене тоді от з тією добродійкою? І що-ж? Той фурман, що мене привів, пригадав те, він відізвав ся і доладно показав, де я був. Привів він моїх спасителів туди до мене. А там то всі ті три дні не покидали мене все мучити. Там мене все держали в тому сповивачеві. Там мене все періодично тай частенько, навіть разів по декільки на день, підсовували під чопа і капали з нього на голову мені ту, о Боже, яку неприємну, яку нестерпну, студену як крига воду.

Я по всяк час знав добре, що в місті, десь на Михайлівському пляцу, існує шпиталь доктора П. Я чув і иноді по декільки разів, як якого навіть дня, згадку про той шпиталь і межі своїми товаришами по праці своїй, а то й де иньше, згадка та була иноді то й шутлива тільки, а то й лайлива, образлива задля кого небудь: „До шпиталю пана П. тебе вже час віддати!“ або „він зі шпиталю пана П. певно оце тільки втік“. Й от таке иньше.

Я добре знав, що то за шпиталь той. Я добре знав, що то страшне місце, бо воно задля людей, які вирають духово ще при життю своєму фізичному, які переживають себе самих. Я добре знав, що той шпиталь пана П. задля божевільних, але я не знав

де саме, в якому певне будинку на Михайлівському пляцу існує та сумна інституція доктора П. Й от то поліція знайшла мене там і яким тільки там вона мене тоді знайшла! Ще-б стільки часу, і певно я вже таким зробив ся яким тільки я й повинен би був там бути.

Визначило ся, що того-ж самого дня, як от то таке скоїло ся зо мною, до шпиталю пана П. приїхала от та пані і розповіла там вона, що буцім то має в себе божевільного чоловіка. Вона бажала-б його віддати до шпиталю якого небудь. Начувши ся багацько, багацько гарного навіть із далека про шпиталь доктора П., вона оце навмисне відкілясь аж з полудневого краю, чи з Кавказу, чи аж із салого Закавказу приїхала, тай хворого свого привезла.

Вона розповіла, що той її чоловік занедужав на упертому, але дурному покладі, що він неодмінно буцім то повинен одержати якісь гроші від якоїсь пані за якесь золото, за якісь діаманти.

Та пані казала, що коли її чоловікова тому хворому в тих його химерах не перебаранчати, то він і нічого собі, і тихенький з його; коли-ж йому хоч трохи що небудь сказати навнаки того, то тоді він сердить ся, навіть нгоді скаженіє, та ще так дуже, що тоді зовсім робить ся небезпечною людиною задля всіх, хто тільки буде біля його. Ось через віщо то вона його буцім і не має змоги вже содержувати більше дома; вона буцім то боїть ся і за дитий своїх і за себе.

Розпитавши ся гаразд про все, та пані довідала ся, що в шпиталі є місце задля такого хворого, як її той чоловік, що платня за його буде 200 рублів на місяць. Пані тут же на все згодилася і з подякою навіть заплатила гроші за місяць наперед. Опісля-ж от то і привезла вона мене туди.

Коли тоді вона залишила мене одного в залі, прохаючи мене підождати, поки вона винесе гроші, то то вона ходила до лікаря і сказала йому ось що:

— Випустіть мене, будьте ласкаві, пиншим яким виходом, щоб мій чоловік мене не побачив, а тоді і заманіть його ви самі як небудь до призначеної йому кімнати. До того прошу вас робити з ним усе обережно, щоб він і не догадав ся-б відразу, куди я його привезла, а то коли-б він вам тут не наробив такого, що й лихо!

Лікар не мав ніякої підстави, щоб не вірити їй хоч у чому, і повинен був вволити її бажанню. Він її ту-ж мить випустив

иньшими дверима, а мене от то покликав, привів от то, тай замкнув от то, а потім вони от то ще й лікували мене таким способом, як я казав: під чона, та крижаною водою на голову!

От так, як чули, я був ускочив! У божевільні був понав!

— Ну, а панку ту що-ж, знайшли потім? — спитав ся хтось з гурту.

— Де там! Її і слід простиг!

— А як же-ж, п'ятнацять тисяч рублів так і згинули?

— А то-ж! Так і пропали. Еге, мудрою злодійкою була та нані! Ось як вона обробила своє те злодійське діло. Я-ж то й досі не можу забути тодішнього випадку того зо мною. Не вам кажучи, непорідко той випадок у ві сні мені привиджуєть ся ще й досі. Все будім мені на голову холодною водою капають тай капають. Як же прокину ся я буває від такого сну, то неодмінно як у пропасниці, так усього мене від ніг до голови і трясє, а від поту холодною ввесь я аж мокрий.

От так то довело ся мені достометно довідати ся, де то той у місті шпиталь лікаря П., а все через золото!...

